

Geliş Tarihi / Received Date
25.07.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date
07.10.2022

Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi Yazıtlarından Tariat, Şine Us ve Karabalgasun Yazıtlarındaki Aktarım Cümleleri

Transposition Sentences in Tariat, Şine Us and Karabalgasun Inscriptions from Ötüken Uyghur Khaganate Inscriptions

Muammer ŞEHİTOĞLU¹

Öz

Çalışmada, Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarından Tariat, Şine Us ve Karabalgasun yazıtlarındaki aktarım cümlelerinin özellikleri ve niteliklerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Yazıtların söz varlığındaki aktarım cümlelerinin toplam cümle sayısı içindeki oranı da nicel olarak dikkatlere sunulmuştur. Bir önceki ve bir sonraki tarihî dönemlere ait metinlerdeki aktarım cümlesi örnekleri teorik olarak ele alınırken doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgularda, yazıtlardaki söz varlığı içindeki aktarım cümlelerinin geçiş sıklığının Şine Us yazıtında yoğun olduğu tespit edilmiştir. Karabalgasun I yazıtının Çince çevirisinde ise, her iki aktarım türündeki cümle sayısının geçiş sıklığı birbirine eşittir. Doğrudan aktarım cümlelerinin üç yazıtta da dolaylı aktarım cümlelerine göre geçiş sıklığının fazla olduğu ve genel olarak temel cümlelerin nesnesi görevinde kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Çalışmayla anlatım türlerinin Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren metinlerde farklı nitelik ve özelliklerde olduğu; çağdaş anlatı türlerinde sıklıkla kullanılan doğrudan ve dolaylı aktarıma dayalı anlatım yönteminin Türkçenin ilk yazılı edebî metinlerinden itibaren kullanıldığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ötüken Uygur Dönemi yazıtları, Aktarım cümleleri, Tariat, Şine Us, Karabalgasun.

Abstract

In this study, it is aimed to evaluate the characteristics and qualities of the transfer sentences in the Tariat, Şine Us and Karabalgasun inscriptions from Ötüken Uyghur period inscriptions. The ratio of transfer sentences in the vocabulary of the inscriptions to the total number of sentences has also been quantitatively presented to the attention. While the transfer sentence examples in the texts belonging to the previous and next historical periods were discussed theoretically, the document analysis technique was used. In the findings, it has been determined that the frequency of transition sentences in the vocabulary in the inscriptions is intense in the Şine Us inscription.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı (Türkçe Eğitimi), E-mail: mshtgl22@gmail.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4471-3283>.

In the Chinese translation of the Karabalgasun I inscription, the frequency of occurrence of the number of sentences in both types of transmission is equal. It has been concluded that the frequency of the direct transfer sentences is higher than the indirect transfer sentences in all three inscriptions and they are generally used as the object of the main sentence. It is stated that the types of expression with the study have different qualities and features in the texts since the historical periods of Turkish; it has been revealed that the method of narration based on direct and indirect transfer, which is frequently used in contemporary narrative genres, has been used since the first written literary texts of Turkish.

Keywords: Ötüken Uygur period inscriptions, Transfer sentences, Tariat, Şine Us, Karabalgasun

Giriş

Dil, konuşanın iletisinin en değerli aracıdır. Onun sayesinde birey, kendini ifade eder ve kendilik bilincini karşısındaki bireylere aktarır. Dilin iletişim işlevini karşılayan eylem, aynı zamanda onun iletişimi nasıl bir yöntemle gerçekleştirdiğini de gösterir. Tarih boyunca bireyler, kendilik bilincini dil ile karşılarken onu iletişim aracı olarak kullanmada uyguladıkları yöntemi de yazı dili eserleri aracılığıyla önce kültürel anlamda o dili konuşanlara daha sonra da tüm insanlığa sunarlar. Sunulan dilin söz dizimi kuralları, o dilin cümle boyutundaki aktarım yöntemiyle kendine has bir özellikte görünür. Böylelikle düşünce, dil ile ifadesini bularak ölümsüzlüğe ulaşır. İnsanın eylemi var oldukça onun düşünceleri de dille varlığını sürdürür. Öte yandan dil, bireyin yaşayışı, inancı ile birlikte onun kavram dünyasını etkiler. Kavram ve kavram ilişkilerinin artması aynı zamanda bireyin deneyiminin de arttığını gösterir. Bu sayede ise, anlam inceliği artan kavramların sayısı da artmakta, kendisiyle bilgi biriktirilen dil gelişmekte ve bir kültür ile birlikte farklı medeniyetlerin anahtarı olmaktadır (Gemalmaz, 1992: 35-36). Kavramlar dünyasının gelişmişliği, kavramlar arasındaki ilişkinin dilin gelişmişliğini sağlamasıyla birlikte yeni karşılaşılan durum ve olayların anlam açısından yoğunluğu birey ve onun kültürü için de değerli olmuştur.

Dilin niteliklerinin sahip olduğu yoğunluk, onun düşünceyi aktarım biçimini de etkilemiş ve dili kullanan bireylere farklı aktarım yöntemleri sunmuştur. Bireyin aktarımları, onun istek, amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda gelişerek düşüncelerinin bazen doğrudan ifade edildiği cümlelerle bazen de dolaylı olarak ifade edilen cümlelerle yazı dilindeki metinler aracılığıyla dili konuşanlara ve diğer dilleri konuşan bireylere sunulmuştur. Dilin aktarım niteliğini sağlayan iletişim işlevini yazı dili boyutunda en iyi sunan ise cümledir. Cümle kurmak, seçme ve birleştirme (sentez yapma) etkinliği; bir başka ifadeyle dizisel öğeleri dizimsel boyuta aktarma sürecidir (Börekçi, 2015: 355). Cümlelerin bu niteliği onun aynı zamanda sözlü ve yazılı olarak anlaşılmasında analizin gerekli olduğunu da göstermektedir. Diğer yandan iletişimle birlikte cümlelerin tüm anlamı sağladığı dile getirilse de cümlelerin iş yapısı, iletilecek düşünceye doğrudan doğruya bağlı değildir ve eklemli bir yapıya sahiptir. Eklemli yapı sayesinde ise, değişik cümleler kurmaya yarayan az sayıdaki biçimle çok sayıda düşünceyi ifade etme olanağı sağlanmıştır (Vendryes, 2001: 40). Bu bağlamda cümlelerin düşüncenin anlaşılması için önemi de ekonomiklik ilkesi gereği ortaya çıkmaktadır. Öyle ki her göstergenin bir anlamının olmamasına rağmen her cümlelerin bir anlamı ve onun da ait olunan düşünceyle bağı olduğu gerçektir (Vendryes, 2001). Cümlelerin ifade ettiği anlam değerinin bireylerin düşünceleriyle yaşanmışlıklarıyla ve bilgi birikimleriyle önem kazandığı, bireyin kavrama, uygulama, analiz ve sentez gibi üst bilişsel düşünme

alanını da kapsadığı göz ardı edilmemelidir. Bu bakımdan cümlelerin dilin aktarım niteliğini belirleyen ve onun aktarılma biçimini de gösteren anlamlı bir yapısının olduğu ve bilişsel basamağın hatırlama, bilmeden sonraki ikinci aşamasını karşıladığı görülmektedir. Aktarımın türünün yazı dilindeki karşılıkları da doğrudan ve dolaylı aktarım şeklinde gerçekleşmiştir. Edebî ürünlerdeki doğrudan ve dolaylı aktarım cümleleri, o dili konuşanların, yazarların kültürel düzeydeki zihin yapılarını ve düşünme biçimlerini aktardığı için ürünleri okuyanlar da aktarılan cümlelerdeki zihin, ruh ve duygu yapısının içine girmiş olmaktadır. Tarih boyunca doğal dillere ait yazı dili ürünleri de iletişimsel boyutuyla dilin bu niteliklerini ortaya koymuş ve onları sonsuzlaştırmıştır. Bir sonraki kuşağın kültürel belleğine ve kolektif bilinçdışına da etki ederek her bir kültürel kavramı yaşanan ve etkileşimde bulunan kültürel çevre için anlamlı kılmıştır.

Türkçenin tarihî dönemlerindeki eserler, dilin iletişim işlevini en iyi biçimde yazı dili boyutunda gösteren eserler olma niteliğine sahiptir. Düşüncenin dil ile ifade yönteminin nasıl gerçekleştiği ve bu yöntemin özellikleri de anlatım niteliği bakımından dikkat çekici olmuştur. Anlatımın kalıcılığı düşüncenin ifade edilme biçimiyle doğru orantılı olmuş ve yazı dili eserlerindeki mesaj ve ana düşüncenin sağlayıcısı konumunda yer almışlardır. Cümlelerin iletişimsel boyutta yazı dili ile etkili ve anlamlı düzeyde ifadesi, kültürel düzeyin o dili kullananlar tarafından gelişmişliğini de göstermiştir. Bu bakımdan Türkçenin tarihî dönemlerindeki eserleri de Türk yaşayış ve inancı için, Türk kültürü için değerli olmuştur. Eski Türkçe Dönemi'nin ve Türkçenin tarihî dönemlerinin en değerli eserlerinden olan Köktürk yazıtlarında, dilin iletişim işlevi yazı dilinde anlamlı biçimde ortaya konulurken, devam eden tarihî süreçte Uygur yazıtlarında da dilin iletişim işlevi ve düşünceyi aktarım yöntemi, Türkçenin söz dizimi açısından ve kavramlarla birlikte yargıları ifade etme olanağı, zenginliğinin yanı sıra cümlelerin niteliği açısından değerlidir.

Çalışmada, Ötüken Uygur Dönemi Tariyat, Şine Us ve Karabalgasun yazıtlarındaki aktarım cümleleri ve onların özellikleri değerlendirilecek; bir önceki tarihî dönem yazıtları olan Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarındaki benzer ve farklı örneklerle de ele alınacaktır. Ayrıca, aktarım cümlelerinin türlerinin toplam cümle sayısı içindeki oranı da nicel bakımdan dikkatlere sunulacak ve nitel olarak da çalışmanın amacı doğrultusunda anlamlı olacak biçimde yorumlanacak ve açıklanacaktır.

Çalışma için ilgili dönemin yazıtlarının seçilme nedeni ve çalışmanın problemi ise, bu dönemin yazıtlarıyla ilgili aktarma cümlelerinin özelliklerine dikkat çeken bir araştırma olmamasıdır. Bu bakımdan çalışmayla yazıtlara dil bilgisinin önemli bir konusu açısından yaklaşmanın değerli olacağı düşünülmüştür. Problemin ana soruları ise, yazıtlarda geçen dolaylı ve dolaysız aktarma cümlelerinin geçiş sıklığı nedir? Üç yazıt içinde aktarım türüne bağlı olarak dolaylı ve dolaysız aktarım cümlelerini en fazla barındıran yazıt hangisidir? Aktarım cümlelerinin nitelikleri ve özellikleri nelerdir? Yazıtlardaki aktarım cümlelerinde hangi anlatıcı bakış açıları ile anlatım gerçekleşmiştir? Bilge Kağan ve Köl Tigin yazıtları ile karşılaştırıldığında yazıtlardaki aktarım cümlelerinin özellikleri (benzerlik, farklılık) nelerdir? gibi sorulardan oluşmaktadır?

Türkçede Aktarım Cümleleri

Türkçe, tarihî süreçte doğal dil olarak, yazı dilindeki iletişimi sağlamada yargı / yargıların ifadesi olan cümle / cümleleri özellikleri bakımından sınıflandırmıştır. Yazı dilindeki anlatımın özelliği, doğrudan ve dolaylı olarak aktarılan cümleler ile ortaya konmuştur. Eski Türkçe Dönemi'nde, alışılmış biçimde bir cümle olarak değerlendirilen doğrudan anlatım, döneme ait eserlerde de örnek cümleler biçiminde yer almıştır. Gabain, doğrudan anlatımların eserlerde, genellikle *inçe* veya *ançulayu tēp tēdi* veya *aytdı* "böyle söyledi" ya da "sordu" ile başlatıldığını daha sonra da cümle sonunda *tēdi* "dedi, söyledi"; *ötünti* "rica etti" anlamlarındaki fiillerle ifade edildiğini söyler (Gabain, 2007: 126). Dolaylı anlatımda ise, sadece fiil yüklemine doğrudan anlatım şekline girdiğini, bu anlatım biçiminde öznenin de yüklem hâlinde olduğunu belirterek şu örnekleri sunar:

ol tınlıgıg "yoklunmaksız erür" tēp bilgülık ol : "Bu canlıyı "yok olamaz" diye bilmek gerekir" (U II 37,59; akt. Gabain, 2007: 126).

inçe sakınçıj bolmazun : bolar mēni bilmez tēp : "Bunlar beni bilmez (tanımaz)' diye bir düşüncen olmasın!" (TTX 473; akt. Gabain, 2007: 126).

T. Tekin, aktarma cümlesi terimi yerine "aktarma söz" terimini kullanmış ve bu cümleleri "Yan Cümleli Birleşik Cümleler" başlığı altında ele almıştır (Tekin, 2003). Tekin, Orhun Türkçesinde (Köktürkçede) belirli yüklemli yapıların temel cümlelerin önüne alınarak *tēyin* / *tēp* gibi yan cümle bağlaçları ile temel cümleye eklendiğini belirtir (Tekin, 2003: 214). Yazıtlardan örnek olarak şu cümleleri sunar (Tekin, 2003):

birye karluk bodun tapa süle tēp tudun yamtarıg ı(t)tım : "Güneyde Karluk halkına doğru sefer et! deyip Tudun Yamtar'ı gönderdim (BK D 40).

teyri bilge kaganta adrımalım azmalım tēyin ança ötledim: "Kutsal Bilge Hakan'dan ayrılmayalım' diye, öylece öğüt verdim (O sağ 3).

Tekin, aktarma sözlerin özelliklerini de örneklerle açıklar, onların temel cümlelerin içinde yer alabileceğini, "düşünme, işitme" gibi fiillerin sonucunu belirten yan cümleye de yine aynı bağlaçlarla bağlandığını ve bazı örneklerde de temel fiilinin amacını, hedefini belirtmek için kullanıldığını dile getirir (Tekin, 2003). Şu örnekleri sunar:

kara bodun kaganım kelti tēp ögirip sebinti : "Avam halk, 'Hakanım geldi' diye sevindi" (BK D41).

kögmen yolı bir ermiş tumış tēyin eşidip... : "Kögmen dağlarına giden yol bir tane imiş, (o da) kapanmış' diye işitip" (T 23).

ëgideyin tēyin sakıntım: "Doğurayım' diye düşündüm" (BK D 35).

arkış idmaz tēyin süledim: "Kervan göndermiyor' diye sefer ettim" (BK D 25).

Eski Uygur Türkçesi Döneminde ise, doğrudan aktarım cümleleri, iç içe birleşik cümle olarak değerlendirilmiş, yardımcı cümlelerin ana cümlelerin genellikle nesnesi olduğu dile getirilmiştir. Döneme

ait eserlerden onlarca örnek almanın çalışmanın kapsamına etkisi nedeniyle “seçki” olarak şu örnek cümleler tespit edilmiştir:

*samsto açari öz kuvragı birle közünçlüg yaylıkta barıp **ötüg bitig kégürtzün [tép] tédi..** : “Tripitaka üstadı kendi cemaati ile kabul yerine varıp **‘Dilekçesini getirsin’ diye** söyledi” (Xuangzang – Biogr, 1604-1607; akt. Eraslan, 2012: 530).*

***kèn togdaçı nomlarig bulur bilmetin öçmek tęp temiş-i erser** kaltı umak erür birdemleti tıdgalı kelmedük üdki nomnuş togmakın öçmekniş bululmak-ı...: “**Sonra doğan dharma’ları tam olarak engellemekten bilmeden sönme (apratisaṃkhyānirodha) bulunur” diye dediğinde ise, şöyle ki gelmemiş zamandaki dharma’nın doğmasını tam olarak engelleyebilmektir**” (Özönder, 1998: 85).*

*az kılınçımız küçlüg bolup ezük savlar sözledimiz.. **taki yème kodıki yavaz ed tavarlarig satıgka tegzün tęp** ögdümüz.. “Hırsımız, arzumuz güçlenerek yalan sözler söyledik. Yine **‘Kötü, işe yaramaz malları satılsın.’ diye** (onları) övdük” (Tekin, 1976, 20. Böl. 61¹⁸⁻²¹ : 236).*

*adın kişilerke .../ler ... **edgü kutlug bizni köyüp tıdılar ötlediler tęp** nomlayurlar erdi.. “Diğer insanlara... .../ler .. **‘İyi kutlu (olan) bizi yakarak, (bize) engel oldular, (bizi) tehdit ettiler’ diye** öğretiyi öğretilerdi” (Tekin, 1976, 21.Böl. 67²¹⁻²⁴ : 240).*

***balık uluş körki begimizni kanta kodup keltiş téseler.. sizlerini tétip kodtı inagsız kılı tęp** neçük tét(i)n .. “**Devletli, güzel beyimizi nerede bırakıp geldin? derseler, ‘Sizi bırakıp gitti, dayanaksız kıldı’ deyip** nasıl söylerim” (Geng, Klimkeit ve Laut, 1991, 13. Böl. 10b²³⁻²⁵ : 281).*

Yine Eski Uygur Türkçesi Döneminde, doğrudan aktarım cümlesi olarak ana cümlenin nesnesini açıklayan yan cümleler olarak da değerlendirilen metin örnekleri bulunmaktadır. Bu türden yan cümleler yapıca bağımsız yan cümle olarak tanımlanmakta ve cümle sonunda yer almaktadır. Ayrıca, yan cümlelerle temel cümle arasında “kim” ifadesinin işaretli olduğu da dile getirilmiştir (Hunutlu, 2014: 149). Köktürk yazıtlarındaki “de-” fiili kullanılarak yapılan doğrudan aktarım cümlelerindeki yapının devamı olarak Eski Uygur Türkçesindeki açıklama yan cümle yapısına geçiş özelliğini göstermektedir. (Hunutlu, 2014). Metin cümlelerinde, yan cümlenin ana cümleye bağlanışını sağlayan “kim” ifadesi yerine *tęp* zarf fiili ile kurulan aktarım cümleleri de döneme ait bazı eserlerde görülmektedir. Döneme ait eserlerden biri olan İyi ve Kötü Prens Hikâyesi’nde yer alan bazı “seçki” örnek cümleler şöyledir:

*kañı kan inçä tęp ayıttı nākū ıǵlayu buşuşluǵ kältiñ.. Babası olan han **şöyle diyerek [şunu] buyurdu [ki] niye ağlayarak üzgün geldin?** (İKPÖ 5 (1-3); akt. Hunutlu, 2014: 150).*

*[ötrü içgärü **ķam elligkä] ötüg bérdi talu öǵüzkä kiräyin tęp.. “Sonra sarayda babası krala ricada bulundu [ki] “Okyanus ırmağına gideyim.” diyerek İKPÖ 15 (4-6); akt. Hunutlu, 2014: 151).***

ärđini bultuñuz mu tęp tedi. “Mücevheri buldunuz mu?” diye sordu İKPÖ 54 (7), 55 (1)

tegin köni saflıg için **bultum ögüküküm tęp** tedi. (Prens doğru sözlü olduğu için) "**Buldum, yavrucuğum.**" diye söyledi (İKPÖ 55 (1-3)).

Eser metninde daha önceki örneklerde yer alan "de-" fiilinin bazı örneklerde *inçä tęp sakın-* şeklinde yer aldığını ve yine nesne görevinde yapıca bağımsız yan cümlelerin yer aldığı görülmüştür:

ol ödün kadını kan borlukçısı teginig körüp inçä tęp sakıntı içgärüliüg ädgü yemişig kuşlar artatır için turkaru kınka täginür men amtı bu äriğ elitäyin borlukumın közädzün anta açınayın tęp. O sırada kayınpederi (olan) han(ın) bahçivamı prensi görüp şöyle diyerek düşündü: "Saraya ait iyi yemişleri kuşlar talan ettiği için durduk yere cezaya uğruyorum. Şimdi bu adamı götürüyüm, bahçemi gözetsin; orada (ona) bakayım." diye (İKPÖ 72 (4-8), 73 (1-4); akt. Hunutlu, 2014: 181-182).

Ayrıca, eserde bağımsız yan cümlelerin temel cümlelerin durum tümleci ve hedef tümleci görevinde olduğu örnekler de bulunmaktadır. Örneklerde *tęp* zarf fiili ile birlikte *yarlıka-* fiili kullanılmaktadır:

tıdu umadam ärkim tükämädi ärksiz ıdur men amtı siz kıtađlanıñ birlä barıñ yerçi boluñ tęp yarlıkadı. "(Ona) engel olamadım, gücüm yetmedi. (Onu) isteksizce gönderiyorum. Şimdi siz gayret edin, (onunla) birlikte gidin; ona rehber olun." diye buyurdu (İKPÖ 27(3-7)).

...[altın tađ] közünür mü körüñ tęp tedi. [Altın dağ] görünüyor mu (diye) (bir) bakın. İKPÖ 37(3-7); akt. Hunutlu, 2014: 183-184).

Döneme ait bir diğer eser olan Maytırsimit'te de benzer türde örnekler yer almış ve yapıca bağımsız yan cümleler *tęp* zarf-fiili ve *sakın-* fiili ile birlikte nesne görevinde metnin söz diziminde yer almıştır. Bazı seçki örnekler şöyledir:

balık uluş körki begimizni kanta kodup keltiñ téseler.. sizlerini tétip kodtı inagsız kıltı tęp neçük tøy(i)n .. "Devletli, güzel beyimizi nerede bırakıp geldin? derseler, 'Sizi bırakıp gitti, dayanaksız kıldı' deyip nasıl söylerim" (Geng, Klimkeit ve Laut, 1991, 13. Böl. 10b23-25: 281).

inçe tęp sakıntılar üç kat yer suvda teñri teñrиси burkan birle tegişi /... .. ulatı yok .."Şöyle deyip düşündüler: 'Üç katlı bu yer yüzünde Tanrılar Tanrısı Burkan ile karşılaşması... .. ve yok ...'" (Tekin, 1976, 3.Böl. 2421-24 : 207-208).

Karahanlı Türkçesi Dönemi eserlerinde, değişen kültürel çevre ve etkileşimde bulunulan kültürel unsurların coğrafî ve sosyal yönden değişimi, yazı dili boyutunda edebî eserlere yansımıştır. Arap alfabesi ile birlikte Uygur Türk alfabesiyle yazılan eserler, kültürel değişim ve etkileşimin yazı diliyle ifade edildiğini de kanıtlar nitelikte olmuştur. Eserlerin söz varlığındaki cümleler ve onların özellikleri de önceki tarihî dönem ile benzer özellikler kadar farklı özellikler de sergilemiştir. Ancak tüm bu cümlelerin özellik ve nitelikleri de çalışmanın kapsamı gereği ayrıntılı olduğu ve geniş olduğu için ayrı bir çalışma konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın kapsamı ile ilgili olan döneme ait eserlerdeki doğrudan ve dolaylı anlatım cümlelerinin iç içe birleşik cümle olarak değerlendirildiği görülmektedir. Özellikle de zarf-fiil ve bağlama edatları ile genişletilmiş cümlelerin olduğu dile getirilmiştir. Genel

olarak manzum eserlerde bazen de- fiili yerine işit- fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda işit-fiilinin kullanım amacıyla ilgili olarak, cümleyi dikkat çekici ve hedef okuyucu tarafından ayırt edici nitelikte kılmak aynı zamanda da cümlelerin daha kolay anlaşılmasını sağlamak olduğu düşünülebilir. Diğer yandan ilgili aktarım cümleleri okunduğunda, eserin mesajını etkili kılmak için bu türden fiillerin beyitlerde tercih edildiği de açıktır. Döneme ait eserlerdeki bazı örnek cümleler şöyledir:

êşitgil biliglig negü tēp ayur / edepler başı til küdezme tēyür : “Dinle! Bilgili ne diyor? Edeplerin başı, dili gözetmektir” (AH, 129-130; akt. Hacıeminoğlu, 1996: 206).

tilin emgemiş er ne tēr êşit / ... sözüñü küdezgl başıj barmasun / tilij küdezgl tişin sunmasun “Dilinden eziyet çeken adam ne der, dinle; ... sözüne dikkat et, başın gitmesin; dilini tut, dışın kırılmasın” (KB 165-167, Arat, 2007: 33).

ayakımdın tutup südrej gürge êlttiñ / hakka kulluk kılmağıj dēp yançıñ tipin “Ayağımdan sürüyerek kabre götürün / ‘Hakk’a kulluk kılmağın’ deyip çekiştirip tepin” (DH IV, Bice, 2016: 12).

Türkçenin devam eden tarihî sürecinde Türkiye Türkçesinde aktarma cümleleri genel olarak dil bilgisi terimlerinde benzer kavramlarla ifade edilmiştir. Korkmaz, bu cümleleri iç içe girmiş birleşik cümle olarak tanımlamış ve tümleç görevi yüklediklerini, anlamca ise, temel cümlelerin nesnesi durumundaki yan cümle olarak değerlendirmiştir (Korkmaz, 1992: 81). Korkmaz (1992) ilgili cümlelere ise, örnek olarak şunları gösterir:

Atatürk, Türk gençliğine hitabesinde; ‘Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur’ dedi.

‘Yazıklar olsun kâtip!’ dedi. Hani beraber gelecektik.

‘Bugün geleceğiniz bilmiyordum.’ diyerek hazırlık yapmadığını söyledi.

Aktarma cümlelerini yine benzer şekilde iç içe birleşik cümle şeklinde tanımlayan G. Karaağaç, bu cümlelerin herhangi bir görevle başka bir cümle içinde yer aldığını, yardımcı cümle olarak ana cümlelerin bir ögesi olduğunu ve bu yapıdaki cümlelerde ana cümlelerin yüklemine genellikle “demek, zannetmek, sanmak, bilmek, görmek, görülmek, farz etmek, düşünmek” fiillerinin çekimli şekillerinden oluştuğunu dile getirmiştir. Ayrıca, ana cümlelerin Türkçenin söz dizimi yapısına uygun olarak sonda yer aldığını vurgulamıştır (Karaağaç, 2011: 239). Karaağaç’ın (2011) sunduğu örnek cümleler şöyledir:

‘Seni görmedim.’ diye bu bahar içimde bin türlü duygunun isyanı var.

Bu sözün ‘İnanmak istemiyorum.’ demek olduğunu biliyordu.

Başkası düştü mü ‘Çürük tahtaya basmasaydı.’ deriz.

Tarihî süreçte Türkçenin aktarım cümlelerinin iç cümle veya iç içe birleşik cümle şeklinde büyük oranda benzer eylemlerle (de-, söyle-, düşün- vb.) aktarıldığı görülmektedir. Ayrıca, aktarım cümlelerinin iç cümle veya yan cümle olarak farklı görevler de üstlendiği eserler ve örnekler bağlamında tanıklanmaktadır. Çalışmada da bu nitelikler ve açıklamalar göz önünde bulundurularak söz varlığında aktarma cümlelerini barındıran yazıtlar üzerinde anlamlı değerlendirmeler yapılacaktır.

Yöntem

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan doküman inceleme tekniği kullanılmıştır. Nitel bir araştırmada doküman inceleme tekniği, dokümanlarda yer verilen verilerin tespit edilmesini, seçilmesini, anlamlandırılmasını ve sentezlenmesini analitik işlem süreci içinde gerçekleştirmek olarak ifade edilmektedir (Bowen, 2009: 28). İfadeye göre, ele alınan dokümanlardaki veriler, anlamlı olacak biçimde yorumlanacak ve değerlendirilecektir. Ayrıca, yazıtlardaki bulgular, tablolar hâlinde gösterilip nicel verilerle desteklenerek açıklanacak ve yorumlanacaktır.

Çalışmanın veri kaynağı olarak, yazıtları bilgi değeri taşıdıkları Türk dünyası coğrafyasında yerinde inceleyen ve çağdaş dil bilimi yöntemleriyle yazıtların söz varlığını bilimsel bilgi, belge ve bulgular olan fotoğraflar ve görüntülerle destekleyerek onlar üzerinde estampaj çalışması yapıp epigrafik inceleme yapması nedeniyle Osman MERT (2009) 'in eseri alınmıştır. Eser, tüm bu yönleriyle kendisinden sonraki birçok çalışma için kaynak niteliği oluşturmakla birlikte sahada kullanılan teknolojik araçlarla elde edilen bulguların görsel kanıt niteliği oluşturması da yazıtlar için yapılacak çalışmalar ve araştırmalar için değerli veri kaynağıdır. Ayrıca, Karabalgasun I-II yazıtları için hem H. Namık Orkun (2011), Alimov (2015) hem de son dönem yayınlarından T. Moriyasu ve Y. Yoshida (2019)'nın yazıtın Çince çevirisine ilişkin yaptıkları yayın temel alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Yazıtlardaki aktarım cümleleri, doğrudan ve dolaylı olarak sınıflandırılırken cümlelerin özellikleri bakımından da yüklem yerine göre, cinsine göre ve de ilgili yargının sayısına göre de değerlendirecektir. Ancak çalışmanın kapsamı ve sınırlılığı çerçevesinde bu türden cümlelerin yapısı üzerine ayrıntılı bir analiz yapılmayacaktır.

Tariat Yazıtı

Tablo 1. Tariat Yazıtı Aktarım Cümleleri

	Toplam Cümle	%	Doğrudan Akt. C.
Tariat Yazıtı	73	0.5	4

Yazıtın doğu yüzünde yer alan örnekte, doğrudan aktarım cümlesi nesne görevinde olan iç cümledir. Ana cümle ise, yüklem yerine göre kurallı cinsine göre ise, fiil cümlesidir. Yargı sayısı olarak, iç cümle şeklinde iç içe birleşik cümle olarak metin söz diziminde yer almaktadır. Kahraman bakış açısı kullanan anlatıcının anlatım biçimiyle ifade edilen cümlede, aktarımların "de-" fiili kullanılarak görülen ve duyulan geçmiş zamanın üçüncü tekil ve çoğul şahsı kullanılarak yapıldığı görülür. Bu bağlamda yazıtın doğu yüzünde, Moyun Çor Kağan'ın kendi ağzından Köktürk ve Uygur tarihini kısaca özetlediği cümleler yer almış ve devam eden cümlelerde de geçmişteki tarihî olaylara ait bilgiler veren Moyun Çor

Kağan, yaşadıkları coğrafi bölgeyi ardından da kağan olarak atanmasını aktarıırken, 28 yaşında yani 741 yılında Köktürk Kağanlığı'nı karıştırarak daha sonra da bozguna uğratmasını anlatmaktadır. Güney yüzünde ise, Moyun Çor Köktürkler ile olan mücadeleleri anlatmakta ve İğdir Dokuz Tatar boylarıyla olan mücadeleye dikkat çekmekte ve son satırlarda da Tanrı'nın lütfuyla milletin kendisini kağan, eşini de katun olarak nasıl atadığını aktarmaktadır (Mert, 2009: 146-147). Öyle ki, yazıtın bu yüzlerindeki aktarım cümlelerinde, günümüz Türk edebiyatı metinlerinde sıkça kullanılan kahraman bakış açısı ile anlatımın gerçekleşmesi ve aktarımların geçmiş zamanın üçüncü tekil ve çoğul şahısla yapılmış olması da yazıtlardaki anlatım inceliğini ortaya koymaktadır. Anlatımlardaki şahısların ve çevrenin geniş olması, aynı zamanda zaman geçişlerinin de esnek yapısını göstermekle birlikte anlatımdaki akıcılığın ve etkileyiciliğin de kanıtını oluşturmaktadır.

Tariat yazıtının güney yüzündeki örneklerde ise, yine doğrudan aktarım cümlesi nesne görevinde iç cümle olarak yer almış; ana cümle ise, yüklem yerine göre devrik, cinsine göre ise, fiil cümlesi biçimde metinde bulunmaktadır. Doğrudan aktarım cümlelerinde yaygın kullanılan “de-” fiili, bu örneklerde ana cümle fiili olarak sonda değil, nesne görevindeki iç cümleden önce yer almıştır. Yazıtın doğu ve güney yüzündeki aktarım cümleleri şöyledir:

Doğu Yüzü

bıḡa # yorıdım : ozmuş t(e)g(i)n : ud(u)rğ(a)nta : yorıyur : t(e)di : (a)n aǵı! t(e)di “Bin kişilik askerî birlik ile yürüdüm. “Ozmuş Tigin Udargan’dan (bize doğru) yürüyor” dedi. “(Git ve onu (tutsak) al!” dedi” (Ta D 6; Mert, 2009: 160).

Güney Yüzü

üç ..... ! (a)ğzın yıḷka : toq(u)z buyruq # [b]ıḡ s(e)ḡüt : k(a)ra buḡ(u)ḡ : tuḡ(u)ıḡı k(a)ḡım k(a)ḡka : öt(ü)nti : (e)çü (a)pa (a)ḡ b(a)r t(e)di..... “Üç (Karlıklular) Domuz yılında (MS 747) Dokuz Tatarlar.... dokuz buyruk, bin general ve halk(a) karşı) ayağa kalkarak babam Kağan’a (şöyle) dilekte bulundular: “Atalarımızın adı var” dedi(ler)...” (Ta G 4-5; Mert, 2009: 171).

(a)nta k(i)sre : küsgü yıḷka : s(i)nl(e)gde küç k(a)r(a) ḡoḡu#(u)ḡ t(e)m(i)ş : sin s(i)zde : küç k(a)r(a) : şub (e)rm(i)ş : “Ondan sonra Sıçan yılında (MS 748) (ecdat) mezarlığında güçlü halk şöyle demiş: ‘(Atalarımızın) mezarları sizde. (Muhtaç olduğunuz) güç ‘Kara Su’dur (Ta G 5; Mert, 2009: 171).

Şine Us / Moyun Çor Kağan Yazıtı

Tablo 2. Şine Us / Moyun Çor Kağan Yazıtı Aktarım Cümleleri

	Toplam Cümle	%	Doğrudan Akt. C.
Şine Us /Moyun Çor Kağan Yazıtı	175	8.6	15

Yazıtın doğu yüzündeki doğrudan aktarım cümlelerinde, iç cümleler yine nesne görevindedir. Ana cümleler, yüklem yerine göre kurallı, cinsine göre ise fiil cümleleri şeklinde söz diziminde yer almıştır. Yargı sayısı bakımından ise, yine iç içe cümle şeklindedir. Öte yandan örnek cümlelerde, kahraman bakış açısıyla anlatıcının (Moyun Çor Kağan) anlatımı yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca, yazıtın bu yüzünde tahribattan dolayı eksiltile cümlelerde “de-” fiilinin doğrudan aktarımı belirtmesi de dikkat çekmiştir. Öyle ki, yazıtın doğu yüzünde Moyun Çor Kağan’ın akraba boyları bir araya getirme çabasının göstergesi olarak Sekiz Oğuzlar, Dokuz Tatarlar’a karşı yaptığı seferler aktarılmıştır (Mert, 2009: 202). Moyun Çor Kağan, bu amaçla yapılan mücadelelerdeki konuşmalarını da yazıtın bu yüzünde dolaylı ve dolaysız aktarım cümleleri ile ifade etmiştir.

Yazıtın güney yüzündeki doğrudan aktarım örneklerinde, daha önceki yüzünde yer alan iç cümlelerin nesne görevindeki kullanımı iki örnek cümlede devam ederken, sadece bir örnekte doğrudan aktarım zarf tümleci görevinde kullanılmıştır. Cümle her ne kadar yazıtın tahrip olması nedeniyle eksiltile olsa da iç cümle zarf tümleci olarak tespit edilmiştir. Yine anlatıcı bakış açısı olarak Moyun Çor Kağan’ın ağzından örneklerde kahraman bakış açısının kullanıldığı görülmektedir. Yazıtın bu yüzünde de tahribata rağmen yine boyları bir araya getirme amacı kapsamında yapılan mücadeleler aktarılmıştır.

Yazıtın batı yüzündeki tek örnekte de doğrudan aktarım cümleleri, nesne görevinde iç cümle olarak yer almıştır. Ana cümle, yüklem yerine göre kurallı, cinsine göre fiil; yargı sayısına göre ise, iç içe cümle türündedir. Anlatıcı, kahraman bakış açısına sahiptir ve aktarım cümleleri “de-” fiili ile görülen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahıs ile çekimlenmiştir.

Ayrıca, Tariat yazıtının doğu ve güney yüzündeki zaman geçişliği esnekliğinin Şine Us yazıtında da yer aldığı ama sadece üçüncü tekil şahıs ile aktarımların gerçekleştirildiği görülmüştür. Yazıttaki örnek aktarım cümleleri şöyledir:

Doğu Yüzü

k(e)ntü hoş(u)ñ(u)m : tid(i)m : uđu : k(e)l(i)ñ tid(i)m ...“(Onları) kendi halkım olarak kabul ettim. “(Ey halkım) gelin” dedim” (ŞU D 2; Mert, 2009: 234).

t(a)y bilge : tuţuq : y(a)ḅ!(a)kñ : üç(ü)n : bir (e)ki (a)t!(ı)ğ : y(a)ḅ!(a)kñ : üç(ü)n : k(a)ra : ḅo#d(u)n(u)m : ölt(ü)ñ : y(e)td(i)ñ : **y(a)ña : iç(i)k : ölm(e)çi : y(e)tmeçi : s(e)n tid(i)m : yiçe : iş(i)g : küç(i)g : birg(i)l** tdi(i)m ...“Tay Bilge Tutuk'un ve bir iki ün sahibi kişinin kötü uygulamaları yüzünde (Ey) halkım! Öldün, mahvoldun. **‘Bana yeniden tabi olun! (O zaman) ölüp yok olmazsınız’ dedim. Önceden olduğu gibi bana hizmet edin!’** dedim” (ŞU D 5; Mert, 2009: 234).

(e)ki (a)y küt(d)(ü)m : k(e)lm(e)di : s(e)k(i)z(i)nç (a)y : bir y(a)ñka : **sü yorıyñ** : tid(i)m : tuğ : t(a)şıq(a)r : erkli y(e)lme : (e)ri : k(e)lti : **y(a)ğñ : .... ir tidi** ... “İki ay bekledim (ama) gelmediler. Sekizinci ayın birinci günü **‘Ordu sevk edeyim’** dedim. (Tam ordumun) sancağı çıkarılırken keşif birliğinin eri geldi. **‘Düşman ....’** dedi” (ŞU D 5-6; Mert, 2009: 234-235).

kırk(ı)z : t(a)pa : (e)r ıdm(ı)ş : **siz t(a)şıq(ı)ñ : çık(i)g t(a)şğ(a)r(ı)ñ : tim(i)ş : m(e)n : t(a)şıq(a)yñy : tim(i)ş : kör ḅodk(a)hda : k(a)ḅ(ı)ş(a)!(ı)m** tim(i)ş: ötü .....u tim(i)ş ... “Kırgızlara adam gönderip **‘Siz yola çıkıp Çikleri çıkarın, ben de çikayım’** demiş. **‘Bakın / çabuk olun!’** Bodkah'da birleşelim.’ demiş..... demiş.....” (ŞU D 10-11; Mert, 2009: 235-236).

isi y(e)r t(a)pa: (a)z (e)r t(d)(ı)m : **kör** tid(i)m : “Müttefiklerin bulunduğu yere az adam gönderdim. **‘Bakın / çabuk olun!’** dedim (ŞU D 11; Mert, 2009: 236).

Güney Yüzü

... (e)r k(e)lti : **k(a)ñluq : işiñe : k(e)lm(e)dük** tidi ... “...adam geldi. **‘Karluk ittifakı için gelmedik.’** dedi” (ŞU G 1; Mert, 2009: 248).

körti : **y(a)ğñ ... ir** t(i)p : (a)yu ... “....gördü. Gelip **‘düşman .....** diye söyledi” (ŞU G 3; Mert, 2009: 248).

(e)r ıdm(ı)ş : b.....tim(i)ş : içre : b(e)n ḅulğ(a)yñ : t(i)m(i)ş : t(a)şd(ı)nt(a)ñ# ..... yñ t(i)m(i)ş... “.....adam göndermiş ..... demiş. **‘Ben içeride bir düzensizlik çıkarayım.’** demiş. Dışarıdan .... demiş” (ŞU G 4; Mert, 2009: 248).

Yazıtta dolaylı aktarım cümlesi olarak sadece bir örnek cümle yer almaktadır. Nesne görevinde bulunan cümle, sıfat-fiil cümlesi olarak yan cümle şeklindedir. Temel cümle yüklemine yerine göre kurallı ve yüklemine cinsine göre ise, fiil cümlesidir.

künj(i)m : kul(ı)m : ḅod(u)n(u)ğ : t(e)ñri y(e)r : (a)nta : (a)yu..rti : (a)nta : ş(a)ñçd(ı)m ... “**Gök ve yer (Gök yerin ruhu) halkın benim kullarım ve hizmetçilerim olduğunu söyleyi[ve]rdi.** Orada onları mızrakladım (ŞU G 9; Mert, 2009: 249).

Batı Yüzü

(a)ñçp : k(e)lti : (e)ki quzın t(a)p(ı)g birtı .....r....i ...o! .....# söz(i)ñe : y(a)zm(a)yñ : tidi ... “**Böylece gelip iki kızını hizmetime verdi. ....** “.....emirlerine karşı gelmeyeceğim.’ dedi. **‘Yanlış davranmayacağım / sözüne karşı çıkmayacağım.’** dedi” (ŞU 4-5; Mert, 2009: 262).

Karabalgusun Yazıtı I

Tablo 3. Karabalgasun Yazıtı I Aktarım Cümleleri

	Toplam Cümle	%	Doğrudan Akt. C.	%	Dolaylı Akt. C.
Karabalgasun Yazıtı I	135	3.7	5	3.7	5

Çince metnin tercümesi

Yazıtta, doğrudan aktarma cümleleri, nesne görevindeki iç cümle türündedir. Yine yüklem yerine göre ise, ana cümle devrik, yüklem cinsine göre ise, ana cümlelerin "de-" fiili ile yapılan fiil cümlesi olduğu tespit edilmiştir. Sadece son örnek cümlede "de-" fiili ile birlikte "ötün-" "rica etmek" fiilleri de yer almıştır.

Anlatıcının, yazıtta hâkim bakış açısını kullandığı ve ilgili aktarım cümlelerindeki fiillerin görülen geçmiş zamanın üçüncü tekil ve çoğul şahsıyla çekimlendiği görülmektedir. Bu bağlamda, yazıtın Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan adına Alp Inançu Baga Tarkan tarafından yazıldığı bilgisiyyle aktarım cümlelerinin yazıtın giriş bölümünde Uygur Kağanlığının kurulması ardından gelen bölümlerde ise, Böğü Kağan'ın tahta geçmesi, başarıları ve Manihaizm'i kabul etmesi anlatılmıştır. Özellikle Böğü Kağan ile ilgili bölümlerde onun düşünce dünyası, davranış ve tutumları bu yöndeki faaliyetleri olay örgüsüyle birlikte yoğunlaşmış ve konuşmalardaki kişilerin de artmasıyla aktarım cümlelerinin geçiş sıklığı yükseltmiştir. Özellikle kağanın çevresindeki üst düzey yöneticilerin düşünce ve tutumları hem doğrudan hem de dolaylı aktarım cümleleri ile açık ve anlaşılır biçimde ifade edilmiştir. Böylelikle aktarım cümlelerinin de sadece kahramanın ağzından iletişimsel işlevle değil, olayların ve aksiyon içindeki karakterlerin de katılımıyla yoğun bir düşünce, duygu ve tutum aktarımını sağladığı görülmüştür. Yazıtta yer alan örnek cümleler şöyledir:

Üç oymaklı Karluk ve diğer oymakların hepsi dediler ki: 'Bizim eski sülalemiz tekrar ikbale erdi. Biz kağanımızı yine bulduk.' (5.st; Orkun, 2011: 232; Moriyasu & Yoshida, 2019: 26).

O kağan diyordu ki: 'Siz fazileti nasıl anlayabiliyorsunuz? Bunun üzerine hemen genel valiler, sınır valileri, iç ve dış vezirleri ve kumandanların hepsi bir ağızdan diyorlardı ki: 'Biz eski günahlarımızdan istiğfar ediyoruz ve hak dinine fedakârlıkla hizmet edeceğiz.' (8-9.st; Orkun, 2011: 233; Moriyasu & Yoshida, 2019: 27).

Kağan diyordu ki: 'Mademki hakikate eriştiniz! Yurtlarınıza giderek hediyeleri getiriniz. Kazılmış şeytan heykellerini ve resim edilmiş şeytan tablolarını hep yakınız! Cinlere dua etmekten ve şeytanlara tapmaktan vazgeçmelisiniz. Ve ışık dinini kabul etmelisiniz!' (9-10.st; Orkun, 2011: 233; Moriyasu & Yoshida, 2019: 28).

Genel valiler, sınır valileri, iç ve dış vezirleri, ordu kumandanları ve bütün memurlar şöyle rica ediyorlardı: 'Gök Kağan yüksek mevkide iken birçok vezirler bulunduruyor. Şimdi Alp

Kağan memleketi idare edecek bir kudret ve deniz kadar derin, dağ kadar yüksek bir gönlü vardı. Yurt büyük bir bütünlüktür. Dolayısıyla kanun ve nizamlar parlak olmalıdır. Sizin tanrısal lütfunuzdan ricamızı is'af (isteği yerine getirme) buyurmanızı dileriz.” (12.st; Orkun, 2011: 234; Moriyasu & Yoshida, 2019: 29).

Yazıttaki dolaylı aktarım cümleleri ise, “rica et-” ve “buyur-” fiilleri ile isim-fiil cümlesi şeklinde temel cümleye bağlanmışlardır. Ayrıca, dolaylı aktarım cümleleri, temel cümlede nesne ve hedef tümleci görevinde yer almaktadır:

*Bol paralar ve tath dillerle askerlerinin katılımlını sağlama ve (onlarla) birlikte **Tang sülalesinin mahvedilmesini rica ediyordu*** (7.st; Orkun, 2011: 233; Moriyasu & Yoshida, 2019: 26-27).

(Çin) imparatoru Uygurlarla sarsılmaz kardeş hükûmet ve ebedi akraba devlet oluşturmaya sözleşmişlerdi (7.st; Orkun, 2011: 233; Moriyasu & Yoshida, 2019: 27).

...onlar kendi suçlarını anladılar, yalvarışlarla **affedilmelerini rica ettiler**. Gök Kağan onların sadık olduklarına inanıp düşünerek yaptıkları kötülükleri affetti. Bundan sonra beyleri aracılığıyla halka **geri dönerek kendi işleri ile uğraşmalarını** emretti (18.st; Orkun, 2011: 235; Moriyasu & Yoshida, 2019: 31).

Emri altındaki birkaç atlı muharebeyi idare ediyordu ve **zaferi kesinlikle kazanmalarını emrediyordu** (19.st; Orkun, 2011: 235; Moriyasu & Yoshida, 2019: 31).

Karabalgasun Yazıtı II

Yazıtta, dolaysız aktarım cümlesi yerine doğrudan aktarım cümlesi aktaranın söylenmek isteneni kendi ifadeleri ile dile getirmesi olarak tespit edilmiştir. İç cümle türündeki ifadeler, sebep tümleci görevinde ana cümlede yer almıştır. Anlatıcının kendini merkeze alarak olayları ifade etmesi ise, kahraman veya ben merkezli bakış açısıyla anlatımın gerçekleştiğini göstermektedir:

“Öndekini (**çok ileri gitmesin diye**) dizginler idim. Sondakini (**geride kalmasın diye**) itekler idim” (3-4.st.; Alimov, 2015: 31).

Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarındaki doğrudan aktarım cümlelerindeki “de-” ve “eşit-” fiillerinin görevleri Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında da benzer şekilde yer almıştır. Dolaylı aktarım cümlelerinde ise, ana cümle fiilleri amaç ve sebep anlamında “têp” “têmiş” “têyin” şeklinde bağlaç ve zarflarla tümleç görevindeki iç cümlelerle ana cümlede yer almışlardır. Yazıtlardan “seçki” yapılan bazı örnek cümleler şöyledir:

anta anyıg kişi ança boşgurur ermiş irak erser yablak ağı birür yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp öküş kişi öltüg: “Orada kötü niyetli kişiler şöyle akıl verirler imiş: ‘(Çinliler bir halk kendilerine) uzak ise kötü hediyeler verir; yakın ise iyi hediyeler verir’ deyip öyle akıl verirler imiş. (Ey) cahil kişi (sen de) o sözlere kanıp (Çinliler’e) yaklaştın ve çok kişi(nle / adamınla birlikte) öldün.” (KT G7 Alyılmaz, 2005: 10).

bunça iş(i)g küç(ü)g : birtük(g)e)rü : s(a)k(i)nmatı : türük : bod(u)n : ölür(e)yin : ur(u)gs(i)r(a)t(a)yın : tir (e)rm(i)ş yok(a)du : b(a)rır : (e)rmiş : “(Çin halkı) bunca hizmet ettiğini düşünmeden ‘Türk halkını öldüreyim, neslini yok edeyim’ der imiş” (KT D10 Tekin, 2010: 27).

türük : k(a)ra : k(a)m(a)g : bod(u)n : (a)nça : tim(i)iş : ill(i)g bod(u)n [(e)rtim : il(i)m (a)mtı k(a)nı : k(e)mke il(i)g : k(a)zg(a)nur m(e)n : tir (e)rm(i)ş] : “Türk avam halkı şöyle demiş: ‘Devlet sahibi (bir) halk (idim; devletim şimdi nerde? Kimin için ülkeler fethediyorum? der imiş)’ (BK D8 Tekin, 2010: 53).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarından Tariat, Şine Us ve Karabalgasun I-II yazıtlarında yer alan doğrudan ve dolaylı aktarım cümleleri özellikleriyle birlikte tespit edilmiş ve nicel bakımdan yazıtlardaki söz varlığı içinde yüzdelik olarak ne kadar yer aldıkları dikkatlere sunulmuştur. Elde edilen bulgularda, doğrudan aktarım cümlelerinin toplam söz varlığı içindeki geçiş sıklığının yüzdelik olarak üç yazıtta da çok düşük seviyede kaldığı görülmüştür. Doğrudan aktarım cümlelerinin geçiş sıklığının en yüksek olduğu yazıt, Şine Us yazıtıdır. Öte yandan, Tariat ve Şine Us yazıtında, dolaylı aktarım cümleleri yer almazken, Karabalgasun yazıtlarında dolaylı aktarım cümleleri kullanılmıştır. Doğrudan aktarım cümlesi olarak yan cümle veya iç cümlelerin temel cümlede genel olarak nesne görevinde kullanıldığı öte yandan az oranda ise, bu cümlelerin tümleş görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, Karabalgasun yazıtlarının Çince tercümesinde doğrudan aktarım cümlelerinde, “de-” fiili ile birlikte “ötün-” fiilinin de yer aldığı görülmüştür. Aktarım cümlelerindeki fiillerin çeşitliliğinin olması, hareketin ve onun niteliğinin belirtilmesi bakımından ve de iletişimdeki karşılıklık ve yazıtlardaki toplumsal statüyü gösteren hitap biçimlerini göstermesi bakımından değerlidir. Dolaylı aktarım cümlesi olarak ise, Karabalgasun yazıtında, isim-fiillerle kurulan yan cümlelerin geçiş sıklığı yüksektir. Yine dolaylı aktarım cümlelerinde, “yarlıka-” fiilinin de kullanılması, bireylerin hitap şekillerindeki toplumsal statüyü vurgulaması açısından önemlidir. Öyle ki, yönetici sınıf ile halk arasındaki veya alt yöneticiler arasındaki hiyerarşik düzeyi iletişim yönünden göstermektedir. Ayrıca, Karabalgasun I yazıtının Çince çevirisinde doğrudan ve dolaylı aktarım cümlelerinin sayısı toplam cümle sayısı içinde birbirine eşittir. Böylelikle anlatım inceliği ve esnekliği olarak her iki aktarım cümlesi türünde de söylenmek istenenlerin ve verilmek istenen mesajların etkili bir biçimde sunulmak istenmesinin hedeflendiği görülür. Özellikle kültürel düzeydeki etkileşim ve gelişimin (Manihaizm’in kabulü ve kağanın faaliyetleri) yansıtılmak istenmesi, bunun için yapılan eylemler ve kağanın çevresinin tutumu hem dolaylı hem de doğrudan aktarım cümleleri aracılığıyla hedeflenen mesajın iletilmesi adına etkili olmuştur. Bu sayede düşüncelerdeki keskinlik, kararlılık; duygulardaki yoğunluğun aktarım cümleleri ile ifade edilmesi yazıt metinlerinin kalıcılığını artırmış ve onları gelecek kuşaklar için dikkat çekici kılmıştır. Öte yandan metin niteliği açısından da 7. ve 8. yy. daki yazı dilinin gelişmişliği ve ifade zenginliği de yazıtlardaki aktarım cümlelerinin özellik ve nitelikleriyle ifade edilmiştir. Özellikle doğrudan aktarım cümlelerindeki düşüncelerin açık, anlaşılır ve bulanıklığa neden olmayacak yapıda

olması dile ait özlü söz söyleme hedefini ve yaşanan coğrafyadaki koşulların zorluğuna uygun olarak Türklerin kısa ve öz konuşma yeteneğini de yansıttığı görülmüştür.

Yazıtlarda, yüklem yerine göre kurallı cümlelerin yüklem cinsine göre ise, fiil cümlelerinin geçiş sıklığının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle bu üç yazıtta eylemin, hareketin aktarıldığı ve cümlelerin basit nitelikte oluşturulduğu görülmektedir. Anlatıcı bakış açısı olarak kahraman bakış açısının görülen geçmiş zamanın üçüncü tekil ve çoğul şahısla aktarım cümlelerinde kullanıldığı tespit edilmiş ve yazıtlardaki kahraman bakış açısının farklı bir niteliğiyle birlikte kullanıldığı görülmüştür. Özellikle birinci tekil şahısla biten cümlelerden sonra üçüncü tekil ve çoğul şahıs cümlelerinin aktarım cümlesi olarak kullanılması bu niteliklerdendir. Niteliğin bir diğer yönü ise, anlatımın etkileyciliğini ve kahramanların karakterleriyle birlikte düşünce ve iç dünyalarını yansıtmaları bakımından değerlidir. Moyun Çor Kağan'ın kendisinin dile getirdiği cümleler kahraman bakış açısıyla anlatılırken yazıtın yazıcısı olan Bilge Kutlug Tarkan Sengün'ün doğrudan aktarım cümleleri ise, hâkim bakış açısı ile anlatılmıştır. Buna karşılık, Karabalgasun I yazıtında ise, Alp Inanç Baga Tarkan'ın hâkim bakış ile yazıttaki olayları anlattığı, aktardığı görülmektedir. Tüm bu anlatım biçimindeki yoğunluk ve aktarım cümlelerin geçiş sıklığı döneme ait yazı dilinin iletişim işlevinin etkili bir biçimde, büyük bir ustalık ve incelik kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, anlatımlara ait farklı bakış açılarının yazıtlarda kullanılması, olayların ve olay örgüleriyle birlikte karakterlerin de düşünce dünyalarını ve yaptıkları eylemler ile de amaç ve hedeflerini dile getirmişlerdir. Özellikle metin içindeki aksiyonu ve olaylar arasındaki bağlantıyı ifade eden aktarım cümlelerindeki “basit, kısa ve kesin” yapıdaki ifadeler, Tariat ve Şine Us yazıtında Moyun Çor Kağan'ın ağzından düşünce dünyasını da ifade edecek nitelikte aktarılmıştır. Onun olaylar karşısındaki kararlı tutumu, karar almadaki beceri ve davranış biçimi, ileri görüşlülüğü de aktarım cümleleri ifade edilmiştir. Bu sayede olay örgülerini ifade eden konuşmalarla da aynı zamanda gelecekte yazıtları okuyacak kuşaklara ibretlik mesajlar ve örnek alınacak olaylar aktarılmıştır.

Genel olarak üç yazıtta, doğrudan ve dolaylı aktarım cümlelerinin farklı özelliklerle birlikte kullanıldığı ve üç yazıtın Orhun yazıtlarından söz varlığı bakımından daha sınırlı olmasına rağmen çağdaş hikâyeye ve roman anlatım tekniklerini barındırdığı tanınmaktadır. Tarihsel bir olgu olarak dilin gelişim ve değişiminde işlevlerin değişmediği de kullanılan anlatım tekniklerinin özellikleriyle birlikte görülmektedir. Öyle ki; Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarındaki doğrudan ve dolaylı aktarım cümlelerinin Ötüken Uygur Dönemi yazıtlarında da temel cümledeki fiillerin çeşitli kullanımı ile birlikte devam ettiği açıktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Ötüken Uygur Kağanlığı Dönemi Yazıtlarından Tariat, Şine Us ve Karabalgasun Yazıtlarındaki Aktarım Cümleleri” başlıklı makalemizin herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur. Yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Arat, R. R. (2007). *Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: TDK.
- Alimov, R. (2015). II. Karabalgasun yazıtı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 27-38.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara: Kurmay.
- Bice, H. (2016). *Hoca Ahmed Yesevî, günümüzün aşk yolcusuna, Divân-ı Hikmet*, (2. Baskı). İstanbul: H.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2), 27-40.
- Börekçi, M. (2015). Söz dizim kuralları bağlamında Türkçe söz dizimi. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 10(16), 355-370.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Gabain, v. A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (5. Baskı), (Akalin, M. Çev.) Ankara: TDK.
- Gemalmaz, E. (1992). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin formanlarının enformatif değerleri ve bu değerlerin ihtiyaç hâlinde bu dilin gelişimine muhtemel etkileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: TDK.
- Hunutlu, Ü. (2014). *Orhun yazıtları ile İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde yan cümleler*. Yayımlanmamış doktora tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Karaağaç, G. (2011). *Türkçenin söz dizimi*. İstanbul: Kesit.
- Klimkeit, J. H., Geng, S. & Laut, H. P. (1991). "Die Weltflucht des Bodhisattva" Das 13. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit. *Altorientalische Forschungen*, 18, 264-296.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur dönemi yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen.
- Moriyasu, T. & Yoshida Y. (2019). New revision and translation of the Karabalgasun inscription Chinese version. *Study of Inland Asian Languages*, 34, 1-59.
- Orkun, N. H. (2011). *Eski Türk yazıtları*. (Birleştirilmiş 3. Baskı). Ankara: TDK.
- Özönder, B. F. (1998). *Abidarım Kunlg Koşavarti Şastirtakı Çünkirtü Yörüglerniñ Kiñürüsi'nden Üç İtgisizler, Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks XXX Levha*, Ankara: TDK.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca metinler II, Maytrisimit, burkancuların mehdisi Maitreya ile buluşma iptidaî bir dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.

Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. Ankara: TDK.

Vendryes, V. J. (2001). *Dil ve düşünce*. (Vardar, B. Çev.), İstanbul: Multilingual.

Extended Abstract

Purpose

In this study, it is aimed to evaluate the characteristics and qualities of the transfer sentences in the Tariat, Şine Us and Karabalgasun inscriptions from Ötüken Uyghur Period inscriptions. The scope of the study is limited to these three inscriptions. In the study, the transfer sentences and their features in the Ötüken Uyghur Period Tariat, Şine Us and Karabalgasun inscriptions will be evaluated; sentences will also be discussed with similar and different examples in the Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions, which are the inscriptions of the previous historical period. In addition, the ratio of the types of transfer sentences within the total number of sentences will be interpreted quantitatively and qualitatively explained in a way that will be meaningful in line with the purpose of the study.

In line with the determined purpose; the reason for the study and the questions constituting the problem were determined. Within the scope of the study, answers to these questions will be sought. The questions to be answered regarding the problem are as follows: What is the frequency of the direct and indirect quotation sentences in the inscriptions? Which of the three inscriptions contains the most direct and indirect transfer sentences depending on the type of transfer? What are the qualities and characteristics of transfer sentences? Which narrator's point of view was narrated in the transfer sentences in the inscriptions? Compared with the Bilge Kagan and Köl Tigin inscriptions, what are the characteristics, similarities and differences of the transfer sentences in these inscriptions?

Methodology

In the study, the document analysis technique used in qualitative research methods was used. For the purpose of qualitative research, it includes the interpretation of the document, which will constitute a data source, by reanalysis with the obtained data. According to the purpose of the technique; the data in the documents discussed, namely inscription texts, should be analyzed and evaluated in a meaningful way. In addition, the findings in the inscriptions should be explained and interpreted by showing them in tables and supporting them with quantitative data. As the data source, the work of Osman Mert, who supported the inscriptions with documents and findings by examining the inscriptions on site and making the estampage study, should be taken as the basis. For other inscriptions, the specified data sources should be used.

Findings

In the Tariat ve Şine Us inscription, there is no indirect sentence. The number of direct transfer sentences is only 4 out of 73 sentences in the Tariat inscription. In the Şine Us / Moyun Çor Kagan inscription, the number of direct transfer sentences is 15 out of a total of 153 sentences. Unlike these two inscriptions, there are indirect sentences in the Karabalgasun inscriptions. However, in this inscription translated from Chinese, the indirect transfer sentences for the translated part are included in the text by making meaning. The number of direct transfer sentences in these inscriptions is 5 out of a total of 135 sentences. The number of indirect transfer sentences in the inscription is also equal to the number of direct transfer sentences. In the light of these data, while the maximum number of sentences is in the Şine us inscription, it is also the inscription in which it is mentioned the most in terms of the number of direct transfer sentences.

Conclusion

In the findings, it was observed that the frequency of the direct transfer sentences in the total sentences remained at a very low level in all three inscriptions as a percentage. The inscription with the highest frequency of direct

transfer sentences is the Şine Us inscription. On the other hand, while indirect quotations are not included in the Tariat and Şine Us inscriptions, indirect quotations are used in the Karabalgasun inscriptions. As a direct transfer sentence, it has been determined that subordinate clauses or subordinate clauses are generally used as an object in the main sentence, and on the other hand, these sentences are used in the complement task to a lesser extent. In addition, in the Chinese translation of the Karabalgasun inscriptions, it has been seen that the verb "ötün-" is also included in the direct translation sentences together with the verb "de-". The diversity of verbs in transfer sentences is valuable in terms of indicating the action and its quality, and showing the reciprocity in communication and the forms of address that show the social status in the inscriptions.

As an indirect transfer sentence, the frequency of subordinate clauses formed with nouns and verbs is high in the Karabalgasun inscription. Again, the use of the verb "yarlıka-" in indirect transfer sentences is important in terms of emphasizing the social status of the individuals in their forms of address. It shows the hierarchical level between the ruling class and the people or between the lower managers in terms of communication. In addition, the number of direct and indirect transfer sentences in the Chinese translation of the Karabalgasun I inscription is equal to each other in the total number of sentences. Thus, it is seen that in both types of transfer sentences, it is aimed to present the things that are wanted to be said and the messages that are wanted to be given in an effective way, as the delicacy and flexibility of the expression. In particular, the desire to reflect the interaction and development at the cultural level (the acceptance of Manichaeism and the activities of the khan), the actions taken for this, and the attitude of the khan's environment were effective in conveying the targeted message through both indirect and direct transfer sentences. In this way, sharpness in thoughts, determination and expressing the intensity of emotions with transfer sentences increased the permanence of the inscriptions and made them remarkable for future generations.

On the other hand, in terms of text quality, 7th and 8th centuries that the development of the written language and the richness of expression in the inscriptions are also expressed by direct and indirect transfer sentences. It has been seen that the fact that the thoughts in the direct transfer sentences are clear, understandable and in a structure that will not cause blurring also reflects the aim of speaking concise words and the ability of the Turks to speak briefly and concisely in accordance with the difficulties of the conditions in the geography where they live.

In the inscriptions, it has been determined that the frequency of regular sentences according to the place of the predicate is high, and the frequency of the verb sentences is high according to the type of the predicate. Thus, in these three inscriptions, it is seen that the action is conveyed and the sentences are formed in a simple way. It has been determined that the hero's point of view as the narrator's point of view is used in the third singular and plural person transfer sentences of the past tense, and it has been seen that the hero's point of view in the inscriptions is used with a different quality. Especially after the sentences ending in the first person singular, the third person singular and plural sentences are used as transfer sentences. Another aspect of the quality is valuable in that it reflects the expressiveness of the narration and the thoughts and inner worlds of the heroes along with their characters. While the sentences uttered by Moyun Çor Kagan himself were told from the point of view of the hero, the direct transfer sentences of Bilge Kutlug Tarkan Sengün, who was the writer of the inscription, were told from the dominant point of view. On the other hand, in the Karabalgasun I inscription, it is seen that Alp Inançu Baga Tarkan narrates the events in the inscription with a dominant view. The density in all these forms of expression and the frequency of transition of the transfer sentences show that the communicative function of the written language of the period was used effectively, with great mastery and delicacy. In addition, the use of different perspectives of narratives in the inscriptions, along with the events and plots, the characters' worlds of thought and their actions also expressed their goals and objectives.

Generally, in three inscriptions, it is witnessed that direct and indirect transfer sentences are used together with different features and although the three inscriptions are more limited in terms of vocabulary than the Orkhon inscriptions, they contain contemporary story and novel narration techniques. As a historical phenomenon, it is seen that the functions do not change in the development and change of language, together with the characteristics of the expression techniques used. So, it is clear that the direct and indirect transfer sentences in the Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions continue with the various uses of the verbs in the main sentence in the Ötüken Uyghur Period inscriptions.

